

Kirkerne som Sømærker.

Af N. Thomsen.

Færdes man ad danske Landeveje, og især herude i det flade Vestjylland, vil man næsten overalt kunne se en Række hvide Kirketaarne karakterisere Landskabet. Som lysende Fyrtaarne rager de op i det grønne og har den Dag i Dag større Betydning, end man egentlig tænker over, som Orientering for den vejfarende.

Man hører dertil ogsaa af og til, at bekvemt beliggende Kirker har eller har haft Betydning som Mærker for Sejladsen langs Kysterne. En ikke-søkyndig kan dog maaske med nogen Ret tvivle paa, at disse i Forhold til Sejladsen tilfældigt beliggende Kirkebygninger virkelig kan have haft væsentlig søfartsmæssig Betydning.

Naar saaledes Folkesagnet fortæller om *Øster Nykirke*, der ligger paa den jyske Højderyg ved den gamle Hærvej mellem Viborg og Slesvig, at dens høje Taarn skal have været Sømærke, og det baade for Farten paa Kattegat og i Vesterhavet, maa det betragtes som værende uden Bund i Virkeligheden. Ogsaa den højtliggende *Læborg Kirke* var efter Overleveringen Sømærke for den før mere sejlbare Skodborg Aa (Kongeaaen).

Derimod er det utvivlsomt, at disse Kirker har

haft Betydning som Vartegn for den vejfarende paa det gamle Vejstrøg, og kun fortolket paa denne Maade bliver der Mening i Sagnene¹).

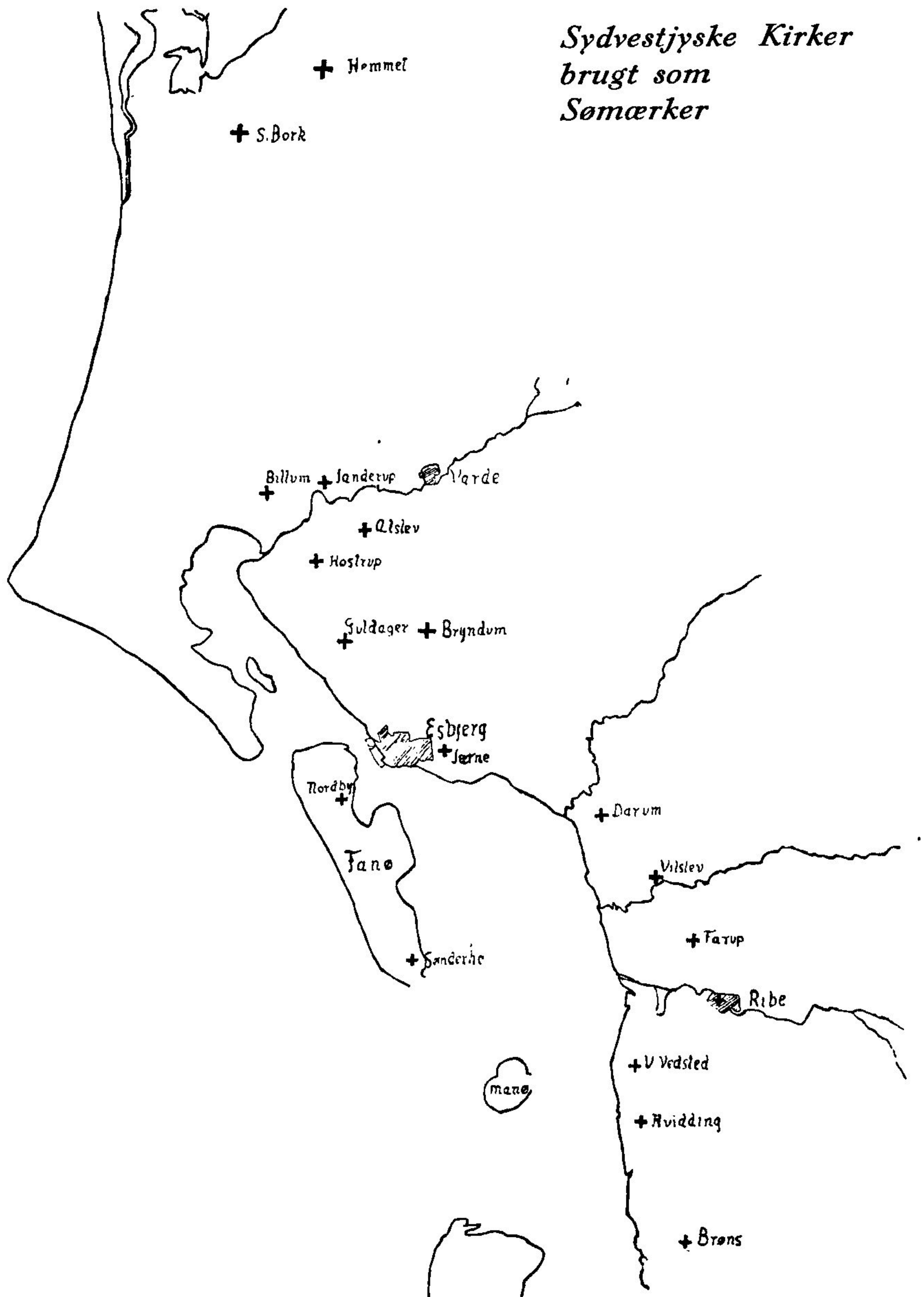
Langs den sønderjyske Vadehavskyst og videre forbi Esbjerg og ind i Bunden af Ho Bugt ligger en lang Række Kirker, der alle er mere eller mindre synlige fra Søen. Om mange af disse findes der Overleveringer om deres fordums Brug som Sømærker, maaske kan det derfor være af Interesse at foretage en kritisk Gennemgang af de Sagn og de øvrige Kilder, der kan findes frem om Emnet.

Fra gammel Tid ved man, at Sejladsen langs den sydvestjyske Kyst har været betydelig. Allerede i Bronzealderen, og maaske før, har der været en betydelig Handelsplads paa Esbjerg-Hjerting Egnen. De mange Gravhøje, der har ligget, hvor Esbjerg nu er vokset op, og Sporene af de gamle Veje, der fra alle Sider viser mod Egnen, fortolkes paa den Maade, at Esbjerg Havn saaledes kun er en Nutids Renæssance af Fortids Storhed²).

Fra Romersk Jernalder vides der om Forbindelse mellem Kongeaa-Området og Rhinmundingen, og det var her fra Kysten, Jyderne havde deres vigtigste Udfaldsport, da de i 5. Aarhundrede sammen med Angler og Saxere invaderede England.

Ribe og Ladepladserne paa Kysten foran den gamle Kongeby havde i vor tidligste historiske Tid stor Betydning for Udenrigshandelen. Bl. a. foregik Transporten af den rhinske Tuf til Egnens romanske Kirker søværts.

Langs den flade, ensartede Marskkyst, der først ophører Syd for Esbjerg, har det ikke været let for Datidens Sømænd at orientere sig i de grundede Farvande mellem Fastlandet og Vesterhavsøerne.

Før Kirkerne i 12.—13. Aarhundrede og Taarnene et Hundredaar senere blev opført, har der næppe været meget at tage Landkending af. Det er derfor naturligt, at Kirkerne hurtigt bliver Vartegn for Skipperen, naar han skal føre sit fladbundede Fartøj sikkert forbi de lumske Grunde ind til Ladepladsen ved Kysten.

Sømændenes stærke Interesse for Kirketaarnene afspejler sig da i en Præsteberetning fra Ribe Stift fra 18. Aarhundrede, hvori det hedder om *Møgel-tønder* Kirke, at Taarnet, der blev ødelagt ved en Storm 1628 »og tabte Spiret ved 14 Alen af sin Højde, som forhen var til stor Nytte for Søfarende, saa det kunde ses langt ude i Vestersøen, og rette Sejl derefter; særlig naar de skulde gennem det farlige Lister Dyb«.

Hollænderne skal da have tilbudt at betale en Trediedel af Omkostningerne ved dets Genopførelse paa Betingelse af, at Taarnet opførtes til sin gamle Højde³).

Ogsaa *Tønder* Kirkes Taarn skal have været højere, og efter Beretningen havde *Løgumkloster* Kirke ligeledes et højt Taarn, der tjente som Sømærke, men som blev brudt ned engang i Krigstider.

Cisterciensernes Klosterkirke har dog aldrig haft noget Taarn, og dette, sammenholdt med, at den ligger ca. 20 Kilometer fra Kysten, gør denne Overlevering usandsynlig.

Ribe Domkirkes bastante Taarn har selvsagt været det vigtigste Mærke for Tilsejlingen til Ribe. Ribe Taarns Tilsynekomst over Horisonten gav Styrmanden fuld Sikkerhed for, at han var paa ret Vej. Taarnets Betydning bemærkes da ogsaa ret

tidligt i skriftlige Kilder. Den Ribe-Kannik, Dr. Hans Lauridsen Amerinus, fremhæver saaledes i et Skrift om Ribe Biskopper (1591) Taarnets store Højde, hvorved det var et fortrinligt Sømærke. Paa Grund af den Nytte som det gør, siger Amerinus, »at det bør sættes over Ægyptens Pyramider.«⁴⁾

Domkapitlet faar 14. Oktober 1599 en Skrivelse, som tilkendegav Kongens (Chr. IV's) Misfornøjelse med, at Taarnet endnu ikke var opført til sin forrige Højde, uagtet en stor Sum Penge var oppebaaren dertil af Kirkerne i Stiftet, og uagtet Taarnet baade var en Prydelse for Kirken og Byen og et Sømærke⁵⁾. (Natten mellem 12. og 13. Marts 1594 var en Del af Taarnet styrtet ned, formentlig af Brøstfældighed).

Syd og Nord for Ribe ligger omtrent langs Kysten en Række karakteristiske Tufstenskirker, hvis i gotisk Tid tilbyggede Taarne har eller har haft et Særpræg, der kan tydes derhen, at de efter en Plan er byggede med forskellige Placeringer og Afslutninger for at lette Landkendingen omkring Ribe Aas Udløb.

I en Præsteberetning fra 1638⁶⁾ fra den daværende Præst i *Hvidding* omtales Kirken med disse Ord:

»En smuck kolle kircke er her, paa huilcken vaar to høye Spiir, som to tvilling jomfruer skulle haffue ladet opsette, efter huilke skibsfolckene paa Vesterhaffuet seglede, haffde deres gitzing paa haffuet, ock kan det være henved 100 Aar siden, de fall ned udi Sommeren«.

Kirkearkæologen Jakob Helms er stærkt opmærksom paa disse Kirketaarne og skriver bl. a.⁷⁾: »... ved deres Opførelse i høj Grad haft Øje derved tillige at give de søfarende, der besejlede disse

Kyster og flere her udmundende Aaløb, iøjnefaldende Kendemærker, som ikke let lader sig forveksle med hinanden. — — —

... først endnu Syd for Ribe Aas Munding Vester Vedsted Kirke med Taarnet i Vest. Derefter mellem Ribe Aa og Kongeaaen Farup Kirke med sit Taarn i Syd — dernæst Nord for denne Aa Vilslev med sit Taarn i Nord, og endelig nær ved Sneum Aas Udløb Darum Kirke med sit høje Taarn atter i Vest.«

Der maa dertil bemærkes, at ingen Kirkebygning er ved sit Anlæg blevet placeret med det bestemte Formaals samtidig at virke som Sømærke. Den oprindelige romanske Bygning med Kor og Skib er lagt ved Bebyggelsen, og maaske hvor det gamle Gudehov eller en Trækirke har ligget. Derimod kan der godt være nogen Sandsynlighed for, at der ved de gotiske Taarnes Anlæg, som før nævnt, har været fulgt en bestemt Plan, der ved særprægede Placeringer og forskellige Taarnafslutninger skulde støtte Orienteringen langs Kysten.

Det er fristende at tro paa et saadant kollektivt Samarbejde. Men i saa Fald maa Initiativet være udgaaet fra Ribe. Ved et kongeligt Magtbud, eller ved gejstlig Mellemkomst, om det kan vi kun gætte? Vi ved heller ikke, hvem der har ladet Taarnerne bygge, men det er vel Sognerenes egne Stormænd eller Menigheder, og disse har vel næppe, selv om de sikkert havde Interesse i Trafiken paa den vigtige Handelsstad, af sig selv ladet denne give synlige Udslag i Kirkebyggeriet.

For Teorien om Planmæssighed taler forøvrigt, at ogsaa et andet Sted paa Kysten i Ribe Stift findes en Kirke med usædvanlig Taarnanbringelse: *Sønder Bork* ved Ringkøbing Fjord. Taarnet er her

bygget paa Nordsiden af Skibets Vestende. J. Helms er ogsaa opmærksom paa dette og citerer⁸⁾ en Præsteberetning fra omtrent 1754, hvori det hedder, at Taarnet henimod denne Tid havde 5» Spiire, de 4 sat paa Hjørnerne, det 5te midt paa. — — — hvilke nu ere med kongelig Tilladelse nedbrudte.«

Ved samme Lejlighed fremhæves dette Taarns Betydning som Sømærke, »hvilket dog kun kan have gældt Skibsfarten paa Fjorden, og vel særlig Udsejlingen fra denne ind i det en halv Mils Vej fra Sønder Bork udstrømmende vandrige Aaløb«. (Helms). Taarnafslutningen var altsaa den ellers kun paa Ribeegnen gængse »tørninglenske« Type.

Ogsaa *Hemmet Kirke*, længere mod Nordøst og nærmere Skjernaens Udløb, har Taarnet paa Skibets Nordside, og kan saavel som Sønder Bork Kirke gøre Krav paa at have været Sømærke.

En noget anden Forklaring om *Vilslev Kirke*-taarns Placering findes forøvrigt i den før omtalte Stiftsbeskrivelse fra 1638⁹⁾. »Til denne kircke udi Wilsle staar taarnet paa den øster ende, som de gamle meen, til en skilsmis mellom Holstein oc Jylland. . .«

Kongeaen dannede jo i gammel Tid Grænse mellem Jylland og Holsten, og der krævedes her Told bl. a. af Studedrifterne, der gik sydpaa. *Vilslev Kirke*, med Taarn paa Korets Nordside, og *Farup Kirke*, der indtil 1835 havde et 30 Alen højt Taarn paa Skibets Sydside, markerede ganske rigtigt ret tydeligt Grænseskellet baade fra Søsiden og til Lands, uanset om dette har været tilsigtet eller ej.

Alle disse usikre Overleveringer om Ribe-Gruppens Taarne har alt i alt en Baggrund, der ikke uden videre kan reduceres til at være Sagndannel-

se. Der kan dog ikke ses bort fra, at »unormale« Taarnplaceringer ved Landsbykirkerne slet ikke er saa ualmindelige rundt i Landet. Bl. a. findes der paa Haderslev-Eggen en Gruppe Kirker med Taarnene Øst for Koret.

Netop omkring Ribe, det store Kirkebygningssentrum, har man kunnet finde paa at »ekstravagere« lidt, uden at det behøvede at have noget bestemt Formaal. »Ribe Taarn«s Opførelse paa Nordsiden af den romanske Domkirkes Forhal, eller om man vil, Taarn, kan godt have dannet Skole.

Uanset hvad der kan menes om en oprindelig Plan eller ej, findes der konkrete Oplysninger om, at Taarnene har været benyttet som Sejlmærker. Søkortdirektør Jens Sørensen, som i 1695 foretog sin berømte Milevognsrejse for at opmaale Jyllands Vestkyst, beskæftigede sig ogsaa med Besejlingsforholdene omkring Ribe. Han beskriver det gamle Riber Dyb, der gik mellem Rømø og Manø, delende sig ved Rejsby Stjert i et Løb, der gaar ind mod Vester Vedsted, og et mod »Brønse Kirke ind til $\frac{1}{8}$ Mil nær faste Landet«¹⁰). For en Del af Løbet Nord om Manø mod Ribe Aa angiver han som Sejlmærke Vester Vedsteds og Ribe Domkirkes Taarne over et.

»Den danske Lods«, en Vejledning for Sejladsen langs de danske Kyster, der første Gang udkom 1843, har i sine ældste Udgaver ogsaa en Del Oplysninger om Forholdene omkring Ribe. Ved Anduvning af Knudedyb (Tilsejlingsløbet Nord om Manø) hedder det 1866: »og man styrer ind O. t. S. i Retning lige mod Ribe Kirke« og: »Fra Sydosthukken af Kielsand (en Grund Sydøst for Sønderho) gaar en Arm af Knudedyb ind O. $\frac{1}{2}$ S. i Mærket Fardrup Kirke, holdt over Tanderup By«.

Fra 1864 til 1920 havde Ribe Taarn tillige en kedelig Opgave. Holdt over et med en Baake ved Vester Vedsted angav det en Del af Grænsen mellem dansk og tysk Søterritorium i Vesterhavet.

Der synes ikke at have været Brug for *Vilslev* Kirke, naar det drejede sig om direkte Sejlanvisninger. Paa et Søkort fra 1807¹¹⁾ findes der end ikke angivet noget Løb ind til Kongeaaens Munding. Derimod styrede man efter *Darum* Kirke, naar man benyttede det nu tilsandede Darum Løb, der strakte sig fra Kjelding Lo (Løbet mellem Fanø og Fastlandet) Nordøst ind til en Ankerplads ud for Darum.

Efter Overlevering blandt Fanø Sømænd skal der ogsaa have været Bestemmelser om, at Kirkerne i Sønderho og Nordby ikke maatte have Taarne, af Hensyn til Orienteringen til Søs¹²⁾. Denne mulige Ordning kan dog ikke kædes sammen med Fortællingerne om Ribe-Gruppen, men maa være langt senere.

Nordby Kirke er opført 1786 til Afløsning af en vistnok 1574 opført Kirke, der *havde Taarn*¹³⁾. Overleveringen er næppe mere end et sent opstaaet Sagn. Ellers skal Bestemmelsen jo have bevirket, at Nordby Kirke ikke fik Taarn 1786. N. M. Kromann, der indgaaende har behandlet Fanøs Historie, har dog ikke kunnet finde skriftlige Kilder til Støtte af Traditionen.

Jerne Kirke synes at have haft en søfartsmæssig Betydning, der næsten overgaar Ribe Taarns. »Den danske Lods« 1866 bemærker om Omsejlingen af det frygtede Horns Rev: »Nordligere i Farvandet sees Baaken paa Fanøs Nordende, samt Fanø Møller og Jerne Kirke, som ligger meget højt og i klart

Vejr kan sees over Fanø 12—16 Q.miil hen mod Grunden Cancer«. Ogsaa til Hjælp ved den vanskelige Indsejling over Barren udenfor Graadyb, mellem Fanø og Skallingen, tyede man til Jerne Kirke: »Paa Fanø Nordende tvende Baaker, der holdt overet og i Linie med Jerne Kirke, føre ind over Barren«. (1872). Fra Graadyb ind til Landingspladsen ved Esbjerg Kleve klarede man sig et Stykke ved at holde Jerne Kirke overet med Hustage i Strandby.

Om *Brøndum* Kirke hedder det, at dens Taarn er Sømærke ved Indsejling i Hjerting Bugt, hvorfor det ikke maa nedrives¹⁴). Det var endnu i 1885 i Brug som Sømærke: »Anduvnings-Klokketønden for Graadyb er flyttet 1500 Alen vestligere og ligger i 6 Favne Vand i Mærket: Brøndum Kirke imellem Skalling Baaker«¹⁵).

En god Stoppeplads i Graadyb fandtes under Langli, mellem nogle Punkter paa Fanø og »en lille kjendelig Høj i Baglandet fri vestfor Guldager Kirke«¹⁶). Selv den lavtliggende *Guldager* Kirke har kunnet bruges, men Esbjerg Havns Anlæg og den dermed følgende bedre Afmærkning af Løbene med Fyr og Bøjer har vel nu helt fjernet Kirke-taarnenes og de andre tilfældige Kendemærkers Betydning. Som et Kuriosum kan forøvrigt nævnes, at for Passagen gennem »Slunden«, det lille Løb mellem Fanø Lo og Esbjerg Havn, der under gunstige Forhold kan benyttes af Smaafartøjer, bruges to for Sejladsen saa tilfældigt placerede Mærker som Sømandshjemmets grønne Taarn overet med Vor Frelsers Kirkes Taarn.

Ad Varde Aa var der forhen en betydelig Trafik, saa det er forstaaeligt, at Sagn og Traditioner og-

saa har beskæftiget sig med Kirkerne omkring Aaløbet og dets Indsejling.

En Lokalhistoriker¹⁷⁾ skriver saaledes, at *Hostrup* Kirke har været et meget brugt Sømærke for Tilsejlingen til Varde Aa, og at Kirken er placeret med Hensyntagen til dens Anvendelse som saadant, idet den skulde ligge nøjagtig ret Øst for Aamundingen. Det gør den nu for det første ikke, men en Streg eller to til Syd, hvilket dog næppe har haft Betydning, selvom Kirken har været brugt til at sejle efter.

Antagelsen støtter sig til, at Kirken er bygget omtrent ved Sognets Nordgrænse, en ubekvem Beliggenhed for Beboerne i Sjælborg. Mon det ikke nærmere er saadan, at Sognets beboelsesmæssige Tyngdepunkt, da Kirken blev bygget, ligesom nu laa i Sognets nordlige Del. De udstrakte Hedestrækninger i Sjælborg, Kraunse og Marbæk er meget gamle. Digevoldingsforekomsterne i Sønderhede¹⁸⁾ tyder jo paa, at Egnen allerede i tidlig Jernalder dyrkningsmæssigt er blevet forladt og først i nyere Tid atter er taget i Brug. Antagelsen, at Kirken er placeret som Sømærke strander da ogsaa paa, at Taarnet er bygget senere end Kor og Skib, og maa alene derfor betragtes som urigtig. Derfor kan Kirken godt, som ment, have vist hen til Aamundingen, naar man havde passeret Bankerne ved Myrthue. Det skulde dog synes at være lettere at se Aaen end Kirken, naar man først er kommet saa langt. Det kan ogsaa tænkes, at Taarnet, holdt overet med et andet Mærke i Land, har vist fri af den farlige Grund, Svineryggen, der strækker sig Nordvest ud for Myrthue og besværliggør Tilsejlingen.

For den nordøstgaaende Del af Løbet, der gaar

fri af Svineryggen, berettes der, at man i Nutiden benytter den højtliggende *Billum* Kirkes Kor, holdt overet med *Billum Mejeris Skorsten*.

Janderup Kirke, Nord for *Varde Aa*, ligger ikke solret, men har Længderetningen fra Østnordøst til Vestsydvest. *Alslev* Kirke, der ligger skraas overfor, paa den søndre Side af *Aaen*, har Længderetning fra Østsydøst til Vestnordvest. Forlængelseslinierne af de to Kirkers Længderetning skal falde sammen eller skære hinanden i et Punkt, der ligger udenfor *Aamundingen*, og et gammelt Sagn fortæller, at de to Kirker er byggede saaledes for at danne et Sømærke for Indsejlingen i *Varde Aa*¹⁹).

Her er det altsaa ikke *Taarnene*, der har Betydning, men det *Skæringspunkt*, man finder paa det Sted, hvor man kun kan se begge *Kirkernes Gavle*, og ingen af *Siderne*. Dette Punkt skulde efter *Sigende* holde fri Nord af *Svineryggen*. Det gør det for saa vidt ogsaa, men det vil være utilraadeligt at sejle efter den Anvisning, idet de to Forlængelseslinier skærer hinanden omtrent ved *Billum Kirke*, hvad enhver, der færdes paa den nye *Tarphagevej*, kan konstatere.

Ogsaa denne Overlevering synes altsaa at have ringe Bund i Virkeligheden. Forøvrigt er Angivelsen af *Kirkernes Afvigelse* fra Øst-Vest Retningen ikke korrekt. *Janderup Kirke* afviger saa lidt, kun et Par Streger, at den nærmest maa betegnes som liggende normalt, det er *Alslev Kirke*, der har den stærke »Misvisning«. Den kan dog ikke være orienteret efter *Billum Kirke*, da *Tufstenskirken* i *Billum* er en af de yngste romanske Kirker, mens *Alslev* er noget ældre.

Skal der drages nogen Konklusion af foran-

staaende Gennemgang af Egnens Kirkers søfartsmæssige Betydning, maa det vel blive den, at ingen Kirke er blevet placeret og bygget for ogsaa at virke som Sømærke. Der er en Mulighed for, at der ved visse Taarnes Placering og Spirkonstruktion er taget Hensyn til Kystsejladsen, men noget konkret foreligger der ikke om det.

Derimod er det sikkert, at Kirkerne har været til stor Nytte for Orienteringen i de vanskelige Kystfarvande. De har lettet Landkendingen ved at vise, hvor paa Kysten man var, og de har været benyttet direkte som Sømærker jævnsides med andre iøjnefaldende Kendetegn. Trykte Sejlansvisninger som »Den danske Lods« anvender endnu i udstrakt Grad Kirkerne paa de danske Kyster, men det maa dog siges, at de her behandlede Kirker omtrent helt har mistet deres Betydning. Dels fordi betydelig Sejlads paa Ribe og Varde er ophørt, og dels fordi Esbjerg Havns Opkomst og Udvikling har krævet bedre og mere indgaaende Afmærkning af Sejløbene.

-
- 1) Hugo Mathiassen: Hærvejen. S. 60.
 - 2) J. Th. Lundbye, i Fra Ribe Amt V. Studier over vejenes udvikling i Varde syssel i oldtiden. S. 52.
 - 3) N. H. Jakobsen: Skibsfarten i det danske Vadehav. S. 85.
 - 4) J. Kinch: Ribe Bys Historie II. S. 257.
 - 5) J. Kinch: Ribe Bys Historie II. S. 532.
 - 6) Ribe Stifts Beskrivelse 1638. Ved Oluf Nielsen i »Danske Samlinger«, 2. R. 4. B. S. 121.
 - 7) Jakob Helms: Danske Tufstenskirker. S. 82.
 - 8) Jakob Helms: Danske Tufstenskirker. S. 166.
 - 9) Danske Samlinger, 2. R. 4. B. S. 107.
 - 10) N. H. Jakobsen: Skibsfarten i det danske Vadehav. S. 93.

- 11) Søløjtn. Holst og Tuxen: Kort over Jyllands Vestkyst Skallingen-List 1807.
 - 12) Meddelt af Fabrikant N. M. Kromann.
 - 13) Trap VIII. S. 540.
 - 14) Oluf Nielsen: Skads Herred. (1862). S. 230.
 - 15) Tillæg og Rettelser til »Den danske Lods« 1885.
 - 16) Tillæg og Rettelser til »Den danske Lods« 1888.
 - 17) H. P. Nourup i »Fra Ribe Amt« IV: »Alslev og Hostrup Kirker«. S. 501—02.
 - 18) H. K. Kristensen: »Digevoldinger« i Jyske Samlinger. 5. R. 1. B. 2. H. 1933.
 - 19) Jesper Madsen: »Fra Ribe Amt« III: Jandrup og Bilum Sogne. S. 35.
-